

Változó börtön

Fejezetek a szabadságvesztés-büntetés történetéből

A mai fogalmaink szerinti szabadságvesztés-büntetés csak a XIX. században vált általános és uralkodó büntetési nemmé Európában és Észak-Amerikában. A szabadságvesztés-büntetés elterjedése csak azután vált lehetségessé, hogy a régi, megtorlással elrettenteni kívánó büntetési nemek visszaszorultak. A szabadságvesztést megelőző büntetési nemek a bűntett nagyságához és nem a tettes egyéniségéhez igazodtak, céljuk nem a társadalomba történő reintegráció, hanem a „szemet szemért” elve volt.

A korabeli büntetési nemek a *testconkítástól* a *máglyahalál*ig, a *korbácsolástól* az *elevenen történő* eltemetésig számos szadista büntetési formát ismertek. A XVI. századi Angliában 240 különféle büntetett sújtottak halálbüntetéssel. Poroszországban még 1823-ban is alkalmaztak máglyahalál-büntetést, és csak 1851-ben törölték el a kerékbe-törést.¹

A börtönököt általában a vizsgálati fogság ideje alatt használták, miközben válogatott kínzásokkal, sanyargatták és vallatták a fogvatartottakat. Mégsem lehet azt állítani, hogy a szabadságelvonást, mint büntetési nemet nem ismerték volna, hiszen ennek gyökerei már az ókori Rómában is ismeretesek.

Szabadságelvonás az ókori Rómában

A római birodalom ismert börtönei - például a Carcer Mamertinus, és a Tullianum – nem büntetések végrehajtására, hanem rendészeti célokra, a vizsgálati fogság idejére szolgáltak. Ennek oka a római szabadság–szemléletmódban keresendő. *„Hogy valaki szabadságának csak egy részétől s ideiglenesen fosztassék, meg és büntetésének kiállása után régi jogai teljes élvezetébe lépjen, az ókor felfogásával egyenes ellentétben állt, a szabadság polgári állást jelentvén sem taglalható, sem időszak által korlátozható nem volt.”* (Pulszky–Tauffer: A börtönügy múltja, Bp. 1912.)

A mai értelemben vett szabadságvesztésnek az állami rabszolgaság jogintézménye felelt meg. Ezt és a bányamunka büntetést tulajdonképpen a mai tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés korabeli megfelelőjének tekinthetjük. (Ebben az időszakban is volt hagyományos értelemben vett börtön, az ún. ergastulum, ezt azonban csak rabszolgákkal szemben használták.)

A középkor börtönei

A középkorban is ismeretlen volt a mai értelemben vett szabadságvesztés.² A vizsgálati fogságban lévőket a várak kazamatáiban, pincéiben tartották fogva, itt is, vallatták őket. Az első hosszabb tartamú fogházbüntetéseket a XIV. században szabták ki egyes olasz városokban. (Firenze, Pisa, Verona, Bergamo) Ebben az időszakban vált „divatos” büntetési nemmé a fogvatartottak munkaerejének kihasználását célul kitűző *gályarabság* intézménye. Ez valójában a rabok számára csaknem biztosan a halált jelentette, mivel az elítéltek a hajókon napi 15–20 órán át arra voltak kötelezve, hogy egy padhoz leláncolva, felpeckelt szájjal szakadatlanul evezzenek. A rosszul teljesítőket korbáccsal, bikacsökkel „ösztökélték” nagyobb teljesítményre. Ezt a kegyetlen, embertelen büntetést a francia forradalom törölte el, és helyette az ún. transzportációt, (gyarmatba szállítást) és a *deportációt* (száműzetést) vezette be.

Már a középkorban is voltak olyan várbörtönök, amelyek kizárólag a politikát, az önkényuralmat szolgálták. Ilyen volt a hírhedt Bastille, a Tower, Chillon stb. Ezekbe–többnyire bírói ítélet nélkül–általában politikai bűnösöket zártak.

Az első német birodalmi büntetőkódex, V. Károly híres *Carolina-ja* (1532) szintén nem ismerte a börtönbüntetést. A XVI. század derekán mégis megszületett az a gondolat, hogy a háborúk után felszaporodott csavargó életmódot folytató személyeket rendes életmódhoz kell szoktatni és ún. *letartóztatási intézetekben* kell elhelyezni. Később rájöttek arra, hogy ezt a kvázi büntetési formát lehet a büntettekkel szemben is alkalmazni (persze, a főbüntetés kiállta után), ekkor kezdték átalakítani ezeket az intézeteket *dologházakká*.

Egyes német városok és tartományok a XVI–XVII. században *kényszermunka-büntetéseket* is megállapítottak, ami az elítéltek fogva tartása mellett közmunka végzésére történő kötelezést jelentett (utcaseprés, árokásás stb.). Valójában ennél a büntetési nemnél sem a szabadságvesztésen, hanem a gályarabság intézményéhez hasonlóan a munkaerő kihasználásán volt a hangsúly. A fogva tartás melletti kényszermunka intézményei voltak az amszterdami – szintén nők számára létesült – ún. *fonóház*, és a XI. Kelemen pápa által alapított San Michele *fiatalkorúak dologháza* is. Az első mai értelemben vett fegyházat az angliai Bridewellben hozták létre 1553-ban. Itt elsősorban prostituáltakat és egyéb – főként vagyon és erkölcs elleni vétségéért – elítélteket tartottak fogva. Később egy országos törvény elrendelte, hogy minden grófságban létre kell hozni hasonló intézményeket.³

A XVII. és XVIII. században már az egyes büntető törvényekben is előfordultak szabadságvesztés-büntetések, azok végrehajtási módja, illetve elméleti, módszertani megalapozottsága azonban a középkori színvonaltól nem sokban különbözött. A föld alatti tömlöcökben válogatás nélkül, embertelen körülmények között együtt tartottak fogva nőket, gyerekeket, férfiakat, bűnözőket és elmebetegeket, hajléktalanokat és csavargókat egyaránt. (Kivétel Hollandiában és Belgiumban,



ahol már ekkor el voltak különítve egymástól a különféle fogvatartotti kategóriák, és a börtönök is tiszták és rendezettek voltak.)

A büntetés-végrehajtás „reformkora”

A büntető- és büntetés-végrehajtási jog reformja – és végtére a modern büntetés-végrehajtás kialakulása – a XVIII. század második felében kezdődött. Az első és alapvető impulzusokat *Beccaria*, *Voltaire* és *Montesquieu* művei adták ehhez, amelyek humanusabb büntetéseket sürgettek, és azt hangsúlyozták, hogy a büntetések céljának nem a megtorlásnak, az elkövető megsemmisítésének kell lenni, hanem az elkövető „jobbá tétele, az igazság fényének felvillantása” a büntetés értelme.⁴ Ennek nyomán alakult ki az igazságos büntetés elmélete, amely szerint a büntetésnek arányosnak kell lennie a bűnösséggel.

Angliában *J. Howard* – aki szintén éveket töltött fogságban – terelte rá a közfigyelmet a börtönviszonyokra. Főművében, a *The State of prisons in England and Wales* –ben rámutat a büntettek elkülönítésének, a rabok rendszeres foglalkoztatásának, és ez által erkölcsi nevelésének szükségességére. Munkássága nyomán mindinkább gyökeret vert a köztudatban, hogy a megtorlás nem elég a bűncselekmények megakadályozására, a megelőzés érdekében a büntettek megjavítására kell törekedni.

Ebből a gondolatból következik, hogy a szabadságvesztés-büntetésnek kell az uralkodó büntetési nemnek lennie, mivel a testi büntetésekkel és a halálbüntetéssel a megjavítás eszközeit nem lehet összekötni.

Franciaországban, 1791-ben a *Constituante* a szabadságvesztést tette a büntetések alapjává. A *Code Penale* (1810) is fenntartotta ezt, de első formájában visszaállította a *kézlevégást* és a *megbélyegzést* is.

A börtönügyi reformtörekvések többé-kevésbé a napóleoni törvényhozás nyomán váltak valóra. Ezután fejlődtek ki a különböző börtönrendszerek, és számos államban ezeknek megfelelő büntetés-végrehajtási intézetet hoztak létre.

Börtönrendszerek

A börtönrendszer definitíve a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának módjára, tehát a szabadságkorlátozás mértékére, tartamára és feltételeire, valamint a rehabilitáció eszközeire vonatkozó irányelvek összessége.⁵ Az első börtönrendszerekben a fő kérdés a rabok közös elzárásának, illetve elkülönítésének problematikája volt. Ez a kérdés egyébként nemcsak a végrehajtás mikéntjének, hanem a büntetések enyhítésének és súlyosbításának kérdése is. Főként tehát a rabok elhelyezésének módja szabta meg az egyes börtönrendszerek jellegét, és ehhez képest különböztethető meg az első három börtönrendszertípus, a *magán*, a *közös*, és *vegyes* rendszerek.

Mint ahogy arra az előzőekben már utaltam, a közös rendszer volt az első a szabadságvesztési formák között, már csak annak okán is, hogy mind közül ez volt a legolcsóbb forma. Itt válogatás nélkül tartottak fogva öreget, fiatalot, férfit, nőt, visszaesőt és első bűntényt, beteget és egészségeset. Éjjel-nappal ugyanabban a helyiségben voltak, így őrzésük is kevés gondot okozott.

A Howard által megfogalmazott problémák azonban rávilágítottak a közös rendszer visszásságaira, így a 18. század vége felé egy új típusú bv. rendszert vezettek be az USA-ban. Ez az ún. *solitary system* (magányrendszer), amelynek ideológiája alapvetően vallásos jellegű volt. Kiinduló alapja a pennsylvanai quaker vallási felfogás, amely szerint a bűnös úgy térhet meg, ha kolostori magányában magába fordulhat, imádkozhat, bűnbánatot tarthat és így elérheti a megtisztulást.

Ennek megfelelően az elítéltet éjjel-nappal magánzárában, a külvilág teljes kizárásával tartották fogva. Sem olvasni, sem dolgozni nem engedték a rabokat, látogatást nem engedélyeztek számukra. Szabadlevegőn tartózkodásuk is magányosan történt, egy magas kőfallal körbevett szűk udvaron. Az első ilyen magánelzáras rendszert Philadelphiában, az Állami Börtönben működtették, ezért a büntetés-végrehajtási szakirodalom philadelphiai rendszerként is ismeri.⁶

Később bebizonyosodott, hogy ez a rendszer nem működik, mivel az ingerszegény környezetben, az interakcióktól megfosztott fogvatartottak nagy részének elborult az elméje, vagy egyéb súlyos pszichoszomatikus betegség lépett fel náluk. Philadelphiában ezért 1836-ban létesítettek egy új bv. intézetet (Eastern Penitentiary), melyben lényegesen enyhítettek a korábbi rendszer szigorúságán. Ebben a börtönben került bevezetésre az ún. *separate system* (elkülönítési rendszer), amely a magánzárkás elhelyezés mellett már lehetővé tette a rabok művelődését, munkáltatását és lelkészek, tanítók is látogathatták a rabokat. A zárkán kívül a fogvatartottaknak álcot kellett viselniük, hogy az egymás közötti érintkezést minél jobban megnehezítsék. Ez az elkülönítési rendszer Európában is meghonosodott és nemcsak Nagy-Britanniában, hanem a kontinens nyugati országaiban is bevezetésre került.

Hamar kiderült azonban, hogy ez a rendszer sem életképes, mivel magánzárában társas életre nevelni nem lehet. Ezért aztán olyan rendszereket kezdtek kidolgozni, amelyek a vallásos elmélyedést is biztosítani kívánták, ugyanakkor valamilyen minimális közösségi mozgásteret, interakciós lehetőséget biztosítottak a fogvatartottaknak.

Ezek első példája az auburni (New York állam) ún. *hallgatási rendszer*. Lényege az éjjeli elkülönítés és a nappali közös munkáltatás beszédtilalommal párosítva. Saját büntetés-végrehajtási tapasztalataim alapján nehezen tudom elképzelni, hogyan tudták működtetni ezt a rendszert, hiszen itt 500 ember volt egy óriási munkaterembe bezárva, akik között szinte elképzelhetetlen, hogy ne legyen valamiféle kommunikáció. Mindenesetre az biztos, hogy ez a bv.-i rendszer a nehézségek és az ideológiai problémák dacára sokáig fennmaradt. Franciaországban csak a második világháborút követően szüntették meg ezt a szisztémát. A fogvatartottak kezelésére alkalmasabbnak látszó forma az ún. *osztályozási rendszer*. Ez elsősorban az európai kontinensen honosodott meg. Svájcban, a genfi börtönben az elítélteket életkoruk és „erkölcsi romlottságuk” alapján négy csoportba sorolták. Ezeket aztán nappal külön csoportokban együtt munkáltatták, éjjel pedig magánzárában helyezték el. Munkavégzés közben nem tiltották a beszélgetést.

Az osztályozási rendszert tulajdonképpen egy fejlettebb büntetés–végrehajtási rendszer, a *progresszív* vagy *fokozatos rendszer* előfutárának tekinthetjük. A progresszív rendszer alap gondolata szerint a büntetés kezdetén kell legintenzívebben éreztetni a fogvatartottakkal a büntetés szigorát, majd a büntetési idő alatt a végrehajtás fokozatának a „javulás” fokához mérten enyhülnie kell, ezzel mintegy előkészítve a fogvatartottat a civil életbe történő visszailleszkedéshez.

Az első progresszív rendszerű börtönöket Angliában hozták létre a XIX. század '50-es-, '60-as éveiben. Ennek e rendszernek 3 fokozata volt. Az első a szigorú magánelzárás, a második a *nappali közös munkáltatás*, a harmadik a *feltételes szabadságra bocsátás* pártfogói és rendőri felügyelet mellett.

A progresszív rendszer egy változata az *ír fokozatos rendszer*. Ezt egy Sir Walter Crofton nevű, társadalomtudományokkal is foglalkozó főrend honosította meg. Lényege, hogy az angliai rendszerhez képest plusz egy fokozatot épített be, a feltételes szabadságra bocsátást megelőzően ún. „közvetítőintézeti” elhelyezést alkalmazott. Ez néhány elemében hasonló a jelenleg hazánkban is alkalmazott ún. „átmeneti csoport” jogintézményéhez, a fogvatartott a szabadulás előtt bizonyos mértékben érintkezhetett a külvilággal, munkát vállalhatott a börtönön kívül, kimaradásra, eltávozásra mehetett stb. Amennyiben a fogvatartott betartotta az intézet szabályait, úgy feltételes szabadságra bocsátották, ha pedig probléma merült fel az intézeti kezelés alatt vele kapcsolatban, visszakerült a fegyházba.

Az angol és az ír progresszív rendszereken kívül említésre méltó módszer az amerikai (fokozatos) *javítórendszer* is. Ezt elsősorban fiataloknál és fiatal felnőtteknél alkalmazták, 30 éves korhatárig. Határozatlan idejű büntetési nem volt, a beutaltakat először egy alaprezsimbe helyezték, amelyből a benti viselkedés függvényében lehetett súlyosabb, illetve enyhébb fokozatba kerülni. A fogvatartottak éjjel magánzárkában voltak, nappal tanultak és dolgoztak. Igyekeztek korszerű szakmai ismereteket elsajátítani velük, hogy ezeket az ismereteket civil életükben is hasznosítani tudják. A fogvatartottak átnevelése volt a cél, ezért a kor valamennyi divatos pedagógiai módszerét alkalmazták az intézetekben, és a körülmények is jobban hasonlítottak egy jól felszerelt nevelőintézetre, mint egy börtönre.

A második világháború végéig a szabadságvesztés–büntetési rendszereknek az utóbb felsorolt három változata – a hallgatási, az osztályozási és a progresszív rendszer – működött Európában és Amerikában. A világháború után, elsősorban a társadalomtudományok fejlődése és a pozitivistákról a kriminálpolitikai irányzatok előtérbe kerülése miatt a progresszív rendszerek váltak meghatározóvá a szabadságvesztés–büntetés végrehajtásban. Az '50-es évek szociálpszichológiai ihletettséggű tanulmányai, és főként Goffmann és Sykes munkái mély nyomokat hagytak a börtönrendszerekben. Az ő munkásságuk révén alakult ki az ún. „kezelési” büntetés–végrehajtási rendszer, amely elsősorban az angolszász és a skandináv államokban terjedt el. A kezelési szemlélet alapvetően medicinális jellegű. A fogvatartott személyiségét torzulnak, betegnek tekinti, ezért itt a hangsúly nem a szó szoros értelmében vett büntetésen, megtorláson

van, hanem a gyógyító rehabilitáción, a társadalomba való visszavezetésén. Az ilyen típusú börtönök a mi fogalmaink szerint inkább szanatórium jellegűek, nyitottak, melyben különböző terápiákkal – munkaterápia, pszichoterápiák, kognitív terápiák stb. – igyekeznek kezelni a fogvatartottakat. A '70-es évek elejére azután, kiderült, hogy ezek az emberarcú büntetés-végrehajtási intézetek semmivel sem hatékonyabban, mint az összes többi eddigi bv. rendszer, legalábbis ami a visszaesők számát illeti, azonban sokszorta drágábbak.

Ami a gazdasági mutatókat illeti, a világ legdrágább börtönei mégsem ezek a kezelési típusú bv. intézetek, pedig ezekben a sportpályától a szaunáig, az iskolától a tanműhelyekig minden a fogvatartottak épülését szolgálja.

A legdrágább börtönrendszer az USA-ban jött létre, mégpedig pontosan a kezelési típusú rendszer ellenzői által. Ez az ún. *maximálisan biztonságos börtön* (max-max security prison). Lényege, hogy – mivel reménytelen vállalkozás a fogvatartottak személyiségének és bűnözői karakterének megváltoztatása – ezért a szabadságvesztés-büntetés értelme a bűncselekmény megtorlásán kívül az, hogy az elítéltet izolálja a társadalomtól, így védve azt ezektől a veszélyes elemektől. Ezekben az intézetekben elsősorban életellenes és erőszakos bűnelkövetőket, valamint többszörös visszaesőket tartanak fogva., akik ugyan a börtönön belül szinte mindent megkapnak, hermetikusan el vannak vágva a külvilágtól (beszélő is csak fülkében, telefonon keresztül lehetséges). Ezek a börtönök szuperbiztonságosak, hihetetlen számú élőőrrel és technikai apparátussal őrzik őket.

Az USA-ban – de Európában is – jelenleg a progresszív rendszerek, a kezelési rendszer (amely szintén a progresszivitás eleme) és a biztonsági szemléletű rendszer együtt létezik a büntetés-végrehajtásban. (Amerikában használnak egy különös bv. kategóriát, az ún. *bakancstábor-módszert* /boot camp/, amit a klasszikus börtönbüntetés helyett lehet önkéntesen választani. Ez rövidebb idejű, mint a börtönbüntetés, azonban a szabadságvesztés mellett itt lelkileg-tesztileg „kínózzák” is a fogvatartottakat. Tulajdonképpen a katonai büntetőtáborok mintájára hozták őket létre. Céljuk a bűnözők megtérése és ezáltal annak elérése, hogy törvény- és tekintélytisztelő állampolgárokká váljanak.)

Börtönügy Magyarországon

A legrégebb nyomai a szabadságvesztés-büntetésnek Magyarországon Szent István dekrétumaiban találhatók. Ebben a pénteki húsvésére vonatkozóan találhatunk olyan fenyegetést, hogy „*aki pedig húst eszik, annak egy álló hétig kelljen bezárva böjtölnie*”.

Valószínűleg itt még nem a bezáráson, hanem a böjtölésen volt a hangsúly, szemben Szent László dekrétumával, amely már kimondja, hogy aki kivont karddal (nemesekre vonatkozik) embert öl, vettessék tömlöcbe, és vagyonát osszák szét, illetve, ha nemesembert lopáson érnek, vessék tömlöcfogságba.⁷

A büntetéseknek ebben a korban azonban ez még csak kivételes neme volt, általánosan a kivégzések, testcsontkítások és a vagyonek kobzás volt a jellemző. Határozott tartá-

mű szabadságvesztést először a III. Károly által kiadott 1723. évi XII. tc. állapított meg *vérfertőzés* büntetére. Korábban – és általában még ezután is – a büntetés tartamát jogszabályok nem állapították meg, hanem rábízták azt a bíróságra. A rabokat a várak pincéiben, illetve a városok föld alatti pincéiben tartották fogva embertelen körülmények között. A rossz körülményeket a büntetés részeként és természetes velejárójaként értelmezték.

Az első országos börtönt Eszterházy Ferenc gróf alapította 1772-ben Szempc (ma Szlovákia) községben. Ez –, az építészeti stílusában kastélyszerű épület – az egy évnél hosszabb börtönbüntetések végrehajtására szolgált. A korabeli börtönök mintájára (lásd angol hospitalek) azonban nem csak elítélteket tartottak itt fogva, hanem javító–nevelő céllal gyerekeket, elmebetegeket, csavargókat stb. is. A rabokat a törvényhatóság jogerős ítélettel küldte az intézetbe. Itt rabtartást fizettek, és szigorúan dolgoztatták őket. A rabok fenyítési eszköze volt a *korbács*, a *bilincs* és a *böjt* volt. (Egyébként is csak heti három alkalommal kaptak meleg ételt, amúgy kenyéren és vízen éltek.) Szempcen nem sokáig volt börtön. 1780-ban Tallósra, 1785-ben Szegedre került át az országos börtön. Szegeden, ha lehet, még rosszabb körülmények között éltek a rabok, mert változatlan napirend és ellátás mellett sokkal rosszabb elhelyezési körülmények közé kerültek a vár pincéiben. 1831-ben bezárták a szegedi börtönt, szerepét az azelőtt tartományi börtönként funkcionáló szamosújvári vár vette át. Ez aztán egészen 1913-ig volt használatban, mikor is felújították és javítóintézeté alakították át.

A magyar börtönügy legjelentősebb időszaka az 1840-es évektől a századfordulóig tartott. Az 1843. évi büntetőtörvény-javaslat határozta meg először a szabadságvesztés nemeit, a *fogságot*, amely max. 1 évig, és a *rabságot*, amely 24 évig, vagy életfogytig tarthat.

A javaslat szólt a börtönrendszer kiépítéséről is. Elfogadta a magánelzárásos módszer helyességét a szigorú munkakényszerrel kiegészítve, de megállapított kedvezményeket és jogosultságokat is. (Pl. a rabok keresményt kaptak, kapcsolatot tarthattak a hozzátartozókkal, látogathatták őket, vallási oktatásban részesülhettek, olvashattak volna, amennyiben a felsőház és a király jóváhagyja azt.)

Annak ellenére, hogy a törvénytervezet valóban csak terv maradt, hatása mégis jelentős volt. Néhány vármegyében új börtönöket építettek az új bv. rendszerek jegyében. Ezek közül is kiemelkedik a Balassagyarmati Fegyház és Börtön épülete, amely a Bentham-féle panoptikus rendszerben épült 1845-ben.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után az osztrák büntető törvénykönyv volt érvényben hazánkban. A jogszabályok végrehajthatósága és a jelentősen megemelkedett kriminalitás miatt a már meglévő megyei és városi börtönöket, tömlöcöket részben be kellett zárni, illetve át kellett alakítani. A nagyszámú rab elhelyezése akkora gond volt, hogy már meglévő várakat (Illava, Munkács, Lipótvár), kaszárnját (Vác), és kolostort (Márianosztra) kellett átalakítani börtönné. Ezek az intézetek azonban már nem hasonlítottak a városi fogdákra, tiszta, rendezett bv. intézetek voltak.

1860-ban létrejött az első kimondottan nők elhelyezésére szolgáló börtön a nagyenyedi fegyház, amely később Márianosztrára, még később Kalocsára került át.

A kiegyezés után és a *Csemege-kódex* (1878. évi V. tc.) megjelenésével ismét felvilant egy korszerű büntetés-végrehajtási intézményrendszer megvalósításának lehetősége. A törvény a fokozatos bv. rendszert írta elő, a szabadságvesztésnek öt nemét alkalmazták. Ezek a ma is ismert és használatos formák (*fogház, börtön, fegyház és az elzárás*) kiegészülve az *államfogház* jogintézményével.

A börtönrendszer gyakorlati megvalósításának elősegítésére nemzetközi tapasztalat is, rendelkező büntetés-végrehajtási szakemberek segítségét is igénybe vették.

Tauffer Emil és *Csillagh László* voltak azok, akik kidolgozták az első házszabályokat és szolgálati utasításokat a modern bv. intézetek vonatkozásában. Taufferék szorgalmazták, hogy a törvény alapján létrehozandó új börtönök belső építészeti sajátosságai a –, fokozatos bv. rendszer végrehajtására alkalmas – külföldi bv. intézetek mintájára terveztesse meg. Végül egy *Wagner József* nevű osztrák építész tervei nyerték meg a börtönépítésre kiírt pályázatot, így tulajdonképpen elmondható, hogy valamennyi jelenleg is használatos megyei bv. intézetünket, és az országos hatáskörű intézetek 70 százalékát is az ő tervei alapján építették fel. (Valójában az Osztrák-Magyar Monarchiában 1885 és 1910 között épített valamennyi börtönt az ő irodája tervezte.)

Az épületek egyszemélyes zárkákat, függő, belső körfolyosókat (trepni) és minden szinten közösségi helyiségeket tartalmaztak. A kisebb intézetekben egy nagy csarnok helyezkedett el, a nagyobbakban csillag vagy kereszt formájú csarnokok és lezárható folyosók voltak. Manapság – kisebb-nagyobb átalakítással – is ezek az intézetek adják a bv. intézetek „gerincét”. Jellemző a jelenlegi létszám és elhelyezési viszonyokra, hogy a XIX. században egyszemélyesre tervezett zárkákban ma általában 3-4 fő van.

Az első világháború után a legtöbb országos hatáskörű bv. intézet elkerült Magyarországra területéről. Ez azért történt így, mert a korabeli intézeteket logisztikailag úgy tervezték meg, hogy az ország körül, erődítményszerűen helyezkedjenek el a nagyobb főutak mentén, az ország belsejében pedig csak a fontosabb településeken voltak börtönök. Megyei intézetek persze maradtak, ezek azonban elsősorban az előzetes letartóztatás céljait szolgálták éppúgy, mint manapság. A bv. rendszer azonban maradt a régi, azzal, hogy a zsúfoltság miatt az egyszemélyes zárkákban több fogvatartottat is elhelyeztek, illetve összenyitottak zárkákat.

A büntetés-végrehajtás erre az időre már hazánkban is komoly szakmává vált. Mint már erre utaltam, ennek alapjait Tauffer és Csillagh munkássága jelentette. A börtönökben az igazságügyi minisztérium irányítása alá tartozó köztisztviselői és közalkalmazotti jogállású börtönőrök, munkáltatók, altisztek és tisztek dolgoztak. Ez a szisztéma egészen 1948-ig működött, amikor is a bv. szervezet átkerült a Belügyminisztériumhoz. Ez több fontos következményt vont maga után. Egyrészt a büntetés-végrehajtási szervezet militarizálódott. Hivatásos, katonai rendfokozattal „ellátott” őrszemélyzet jelent meg az intézetekben, és ezzel egyidejűleg a légkör is katonásabbá vált.

Másrészről, mivel a BM a nyomozati feladatokat ellátó rendőrség felettes szerve is volt, ezért a börtönök egyre inkább vállalat-helyiségekhez váltak hasonlatossá. Ez a probléma csak 1963-ban, a politikai „enyhülés„ kezdetekor oldódott meg, mikor is a bv.-t visszarendelték az igazságügy állományába. (A katonai hierarchia azonban nagyrészt megmaradt).

A '60-as évek elejére tehető egy új ideológiai irányzat „begyűrűzése” is a hazai rendszerbe. Ez a szovjet típusú rabátnevelési rendszer, amely a makarenkói pedagógiában gyökerezik. A kicsit zavaros és részletesen sehol ki nem fejtett elmélet lényege, hogy a börtönökben pedagógiai végzettséggel rendelkező nevelőtiszteket kell alkalmazni, akik kis és nagycsoportos, valamint egyéni pedagógiai technikákkal meggyőzik a fogvatartottakat arról, hogy amit eddig tettek, az nem jó, és ezentúl, máshogy kell élniük.

Nagyon sok lelkes pedagógus és pszichológus kezdett ennek hatására a bv. intézetekben különféle fogvatartotti programokat szervezni – oktatás, szakképzés, terápiás foglalkoztatás stb. – és meg kell mondani, ezek semmivel sem voltak kevésbé hatékonyak, mint a nyugati típusú börtönrendszerek által alkalmazott rehabilitációs módszerek.⁸

A rendszerváltozás után a magyar büntetés-végrehajtás volt az egyetlen a volt szocialista országok közül, ahol nem történt börtönlázadás. Ezt egyrészt annak köszönhetjük, hogy volt (van) egy viszonylag modern szemléletű bv. törvényünk, (1979. évi 11. tvr.) és a fogvatartottakkal való bánásmód is összehasonlíthatatlanul más volt, mint keleten.

A jelenlegi büntetés-végrehajtási rendszer nagyon sok különböző elemet tartalmaz a világon ismert és használt bv. rendszerekből. Fennmaradt a fokozatos rendszer (fogház, börtön, fegyház) Ez alapvetően progresszív jellegű, bár kicsit túlbonyolított és szabályozott. (Véleményem szerint teljesen érthetetlen, hogy a bíróság határozza meg, a büntetés végrehajtása előtt, hogy milyen bv. kategóriába kerüljön a fogvatartott, és a fokozatváltások is a bv. bíró – aki akkor látja életében először és utoljára a rabot – döntésén alapulnak. Ez tudomásom szerint a világon rajtunk kívül sehol sincs így.)

Használjuk a kezelési elemeket – pl. enyhébb végrehajtási szabályok, átmeneti csoport intézménye – ugyanakkor a biztonsági rendszer szigorú, hermetikus zártsága is megtalálható (különleges biztonságú körletek: Sátoraljaújhely, Fővárosi Bv. Intézet stb.).

Jelenleg 33 büntetés-végrehajtási intézet van Magyarországon. Ebből 17 megyei intézet, amelyek elsősorban az előzetes letartóztatások végrehajtására szolgálnak, 14 országos hatáskörű (letöltő) házunk van és két egészségügyi intézményünk. (Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet, Bv. Központi Kórház.)

A fogvatartottak összlétszáma 15 ezer fő felett van, ami az intézetek befogadóképességéhez képest 155 százalékos telítettséget jelent. A fogvatartottak létszáma az elmúlt évben csaknem 1000 fővel nőtt. Ez a tendencia a bűnözés ütemének növekedésével, a rendőrségi fogdák kiürítésével, a bírósági eljárások elhúzódásával várhatóan emelkedni fog.

A bv. alkalmazottai tragikusan alulfizetettek ahhoz a munkához képest, amelyet végeznek (napi átlag 10 óra munka hivatali, 12 óra váltásos munkarendben, 120 rab/sze-

mélyzet, stressz, veszély stb.) átlagjövedelmük nettó 40–45 ezer forint körül van. A börtönök átlagosan 110 évesek és nagyon leromlott állapotban vannak. A fogvatartottak munkáltatása egyre nehezebben megoldható, ami hangulati elem egyrészt az elfoglaltság hiánya, másrészt a rabkereset elmaradása miatt.

Csak reménykedünk benne, hogy ez változni fog, pedig érdemes lenne visszagondolni arra a Churchillnek tulajdonított mondásra, mely szerint egy állam civilizáltságát a börtönviszonyaiból és az állatokkal való bánásmódjából lehet legkönnyebben leméni.

Bereczki Zsolt

Irodalomjegyzék

^(1, 2, 4.) **Dr. Szöllősy Oszkár:** *Magyar börtönügy* (Bp. 1935) 30–85. o.

^(3, 5.) **Balogh-Horváth:** *Büntetés-végrehajtási jog I. kötet* (Bp. 1983) 20–72. o.

^(7.) **Sárváry Jakab:** *A büntetésről* (Nagyvárad, 1844) 12–13. o.

^(8.) **Pál László:** *Nevelés a büntetés-végrehajtásban* 20–40. o.